

УДК: 582:581.93:502.75(575.1)

ТОШКЕНТ ШАХРИ УНБАНОФЛОРАСИДА ТАРҚАЛГАН РОАСЕАЕ ВАРНИ. ОИЛАСИНИНГ ТАСНИФИ

Г.Б.Темирова

ЎзМУ Экология факультети Экологик мониторинг кафедраси

1-курс таянч докторанти

Флора ва ўсимликлар қоплами ҳар бир биотанинг муҳим бўлаги сифатида алоҳида эътиборга олиниши талаб этилади. Табиатдаги экологик омилларнинг кескин ўзраши натижасида ўсимликлар экологиясининг салбий томонга ўзаришига олиб келмоқда. Сўнгги йилларда юртимизда олиб борилаётган урбанизация жараёнида нафакат Тошкент шаҳрида балким юртимизнинг деярли барча ҳудудларида ўсимликлар қопламининг сезиларли даражада ўзгариши кузатилмоқда. Урбанизация ва антропоген омил натижасида Тошкент шаҳридаги Роасеае (**Буғдойдошлар**) оиласига мансуб бўлган ўсимликларнинг жойларда камайиб бораётгани ёки аксинча турли омиллар таъсири натижасида янги инвазив турларни кириб келаётганлиги кўриш мумкин. Мазкур оиллага тегишли бўлган бир қанча турларни аҳоли гавжум жойлар, шаҳар кўчалари, хиёбонлар, сайилгоҳларда учратиш мумкин, лекин уларнинг аксарият қисми, инвазив ёки ҳозирга қадар мавжуд бўлган адабиётларда Тошкент воҳасида учраши тўғрисида маълумотлар келтирилмаган. Тошкент воҳасида учрайдган турлар тўғрисида ягона адабиёт 1938 йилда И.А. Лапин томонидан келтирилган. Шундан сўнг минтақада жуда катта ўзгаришлар кузатилди, шу билан бирга ҳудудда учрайдиган турлар тўғрисида маълумотлар келтирилмаган, бу эса мавзунинг долзарблигидан далолат беради.

Тошкент шаҳри урбанофлорасида тарқалган Роасеае оиласининг тур таркибини аниқлаш, таксономик ва инвазив турларини таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Сўнгги йиллардан шаҳарлар флораси, жумладан урбанофлорани ўрганишга бағишлаган тадқиқотларнинг кўлами тобора ортиб бормоқда, шундай экан Тошкент шаҳрини урбанофлорасини ўрнаниш мақсадга мувофиқдир. Ҳозирга қадар Тошкент шаҳри урбанофлорасини ўрганишга қаратилган аниқ мақсадли тадқиқот иши олиб борилмаган, фактгина 2013 йилда М.Усманов томонидан Урбанизация шароитида йирик саноат корхоналарининг адвентив флораси (Тошкент шаҳри мисолида) амалга оширилган холос. Тошкент шаҳри урбанофлорасидаги буғдойдошлар оиласига мансуб турлар устида олиб борилган изланиш, келгусида режалаштирилган Тошкент шаҳри урбанофлораси мавзусида олиб борилиши кутилаётган тадқиқот учун хизмат қилади. Шу билан бирга умуман флоранинг шаклланиши тўғрисидаги назарий фикларни бойитиш билан бир қаторда ундаги фойдали ўсимликлар ресурсларидан мунтазам ва унумли фойдаланиш имконини беради. Қисқа муддат давомида йиғилган турларнинг

намуналари Ўзбекистон Миллий гербарий фондини бойитишда ҳам муҳим амалий аҳамият касб этади.

Ҳозирда Тошкент шаҳрига ҳар хил мақсадларда турли йўллар билан олиб келинган манзарали ўсимликларнинг инвентаризация қилиш (рўйхатга олиш) ишлари амалга оширилмаган, сабаби мазкур соҳада кадрларнинг етишмаслиги бўлса, иккинчи томондан бу турларни аниқлашга эҳтиёж сезилмаган. Тошкент шаҳри флораси тур таркибини аниқлашга бағишланган илк изланишлар Туркистон давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) фаолият олиб борган бир қатор олимларнинг ташаббуси билан бошланган. 1924 йилда бу ташаббус Тошкент шаҳри флорасининг аниқлагичи тарзида чоп этилган бўлиб, унга ўша даврнинг энг етакчи олимларидан В.П. Дробов ва М.Г. Поповлар раҳбарлик қилишган. Бу амалга оширилган илк ишнинг асосий мақсади Ўрта Осиё, жумладан Ўзбекистон ҳудудида ўсадиган табиий флорани янада яхшироқ билиш, мавжуд бўлган барча маълумотларни таҳлил этган ҳолда бир тизимга солиш ва бу соҳада илмий изланишлар олиб бораётган олимлар, соҳага яқин бўлган бошқа мутахассислар – агрономлар, табиатшунослар, талабалар ва бошқаларнинг келгусидаги ишларига кўмаклашиш бўлган.

Тошкент шаҳри бўйича олиб борилган кейинги йирик изланиш А.Л. Тахтаджянга тегишли (1970). Буғдойдошлардан гулзорларни барпо этишда декоратив ўсимликлар сифатида ҳам фойдаланиб келинади ва яқка ҳолатда ҳам ўстирилади (*Cortaderia selloana*). Буғдойдошлар қурилиш материалларини бериш билан биргаликда қоғоз ишлаб чиқаришда хош ашё сифатида ҳам фойдаланилади (бамбук, тростник), бундан ташқари таркибида ароматик моддаларни тутганлиги учун парфюмерия тайёрлашда ҳам ишлатилади (*Andropogonea*) [3].

Тадқиқот объекти ва предмети. Тошкент шаҳри урбанофлорасидаги тарқалган *Roaseae* оиласи вакиллари. Турларнинг рўйхати, географияси, экологияси ва инвазив турлар.

Тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари: Тошкент шаҳри урбанофлорасидаги тарқалган *Roaseae* оиласи таксонимик таркибини аниқлаш, Тошкент шаҳри урбанофлорасидаги тарқалган *Roaseae* оиласи ареологик ва экологик таҳлил қилиш, урбанофлорада тарқалган турларга абиотик, биотик омилларнинг таъсирини ўрганиш, турларнинг экологик гуруҳланишига антропоген омил таъсирини таҳлил қилиш.

Тадқиқотлар натижасида, Тошкент шаҳрининг барча туманларида (тузилиш жихатдан 11 та) *Roaseae Barnhart* оиласининг 42 туркумга мансуб 70 тури тарқалганлиги аниқланди. Шундан энг кўп тарқалган тур *Imperata cylindrica* тури ҳисобланиб, туманлар бўйича Тошкент шаҳрининг Бектемир туманида мазкур оила вакиллари турли жойларида кўп учратиш мумкун. Бунинг асосий сабаби, Бектемир тумани шаҳарнинг марказий қисмидан анча йироқдалиги ва урбанизация ишлари камлиги, турли хил омиллар (абиотик, биотик, антропоген омил)нинг камлигидир. Олиб борилган тадқиқот ишлари давомида Тошкент шаҳри урбанофлорасидаги тарқалган *Roaseae Barnhart* оиласи билан бирга *Asteraceae Bercht. & J.Presl*, *Lamiaceae Martinov*, *Brassicaceae*

Juss., Boraginaceae Juss. оила туркум турлари кенг тарқалган бўлиб, асосан чорва моллари учун озуқа ҳамда кўкаламзорлаштириш учун қоплам ҳосил қилади.

Хулоса қилиб айтганда, урбанофлора бўйича олиб борилаётган тадқиқотлар ҳамда Poaceae Barnhart оила туркум турларининг ўрганилиш тарихи таҳлил қилинди. Тошкент шаҳри урбанофлорасидаги тарқалган Poaceae Barnhart оиласи таксонимик таркиби аниқланди. Унга кўра шаҳар урбанофлорасида мазкур оиланинг 42 туркумга мансуб 70 тури тарқалганлиги аниқланди. Тошкент шаҳри урбанофлорасидаги тарқалган Poaceae Barnhart ареологик ва экологик таҳлили амалга оширилди. Худудда оила вакиллари билан бирга тарқалган бошқа оила вакиллари рўйхатини шакллантирилди. Хусусан, 97 турнинг рўйхати тузилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Лапин А.М. Определитель растений Ташкентского оазиса: практическое пособие / А.М. Лапин; ред. А.И. Введенский. – Ташкент: Государственное издательство УзССР, 1938. – Ч. 1. – 342 с.
2. Определитель растений Средней Азии. Критический конспект флоры. В XI. – Ташкент “Фан”, 2016. – 351 с
3. Тахтаджян А.Л. Происхождение и расселение цветковых растений. – Л.: Наука, 1970. – 192 с.
4. Тожибаев К.Ш. Флора юго-западного Тянь-Шаня (в пределах республики Узбекистан): Автореф. дис. ... док. биол. наук. – Ташкент, 2010. – 35 с.
5. Холова Ш. Кўкаламзорлаштириш ва фитодизайнда қўлланиладиган истиқболли ўсимликларнинг биоэкологик хусусиятлари. Автореф. дисс. ... канд. биол. наук. – Ташкент, 2019. – 46 с.

ИНТЕРНЕТ САЙТЛАР:

6. The International Plant Names Index and World Checklist of Selected Plant Families 2020. Published on the Internet at <http://www.ipni.org> and <http://apps.kew.org/wcsp/>
7. <http://floruz.uz>
8. <https://plant.depo.msu.ru>
9. www.plantarium.ru
10. <http://powo.science.kew.org/>